

M. A. Ayşar

TÜRK KÜLTÜR VE SANATINDAN KESİTLER

Editör: Mezhir Ayşar

kömen Yayınları

Konya 2007

ANADOLU'DAKİ FARS, KÜRT VE TÜRKLERE AIT HALI-KİLİMLERİN KÜLTÜR SOSYOLOJİSİ AÇISINDAN YORUMU*

Mustafa AKSOY¹

Giriş

Sosyal bilimlerde kavramlar esastır. Bu nedenle bir bakıma sosyal bilimler, kavramlarla dans edilen bir sahnedir denilebilir. Dolayısıyla her yönüyle sosyal gruplarla ilgili olan ve 21. yüzyılda çok konuşulacağına benzeyen bir kavramın sosyolojik yorumunun yapılması gerekmez mi? Eğer sosyal gruplar ve milletler bunu başaramazlarsa, her coğrafi çevrede görülen küçük kültür nüansları, önemli sıkıntıların kaynağını oluşturacağına benziyor. Ayrıca sosyal grupları ve milletleri; içinde bulunduğumuz yüzyıla kadar, dinî, ekonomik, siyasî, tarihî, coğrafi vb. faktörler, aynı kimlikle bir arada olmalarını sağlamıştır. Ancak sosyo-kültürel hayatın çok kompleks bir yapıya dönüşmesi, insanların beklenti ve ideallerindeki yeni oluşumlar, bundan böyle bu faktörlerin tek başına ya da bir kaçının birlikte yeterli olamayacağını göstermektedir. İşte bu nedenle kültür sosyolojisi kavramı çerçevesinde sosyal gruplar ve/veya milletler sosyal yapı özelliklerini yeniden değerlendirmek zorundadırlar. Bunun için sosyologlar özellikle uygulamaya yönelik çalışmalarda antropoloji, halkbilimi, mitoloji ve tarih bilgilerine başvurmak zorundadırlar. Bu durumda sosyolojinin bir alt dalı olarak, "kültür sosyolojisi" adında yeni bir ilim alanı karşımıza çıkmaktadır.

Bilindiği gibi Türkiye'de sosyolojiye giriş kitaplarında sosyoloji çeşitli alt dallara ayrılmıştır. Fakat bilgilerimize göre bu çalışmaların hiçbirinde kültür sosyolojisinden bahsedilmemiştir. Ayrıca ülkemizde sosyal bilimciler tarafından kültür sosyolojisiyle ilgili yapılan çalışmalarda da aynı durum söz konusudur. Sadece Eren ve Küçük tarafından yazılan birer makalede, kültür sosyolojisi makale başlığı olarak kullanılmış, kültür sosyolojisinin ne olup, ne olmadığı hakkında, makalelerin içinde bir tek cümle dahi zikredilmemiştir. Sadece "Sosyoloji-Köy Sosyolojisi" ile ilgili bir doktora tezinde, sosyolojik açıdan küçük toplumların, belirli örf ve âdetlerini inceleyen, saha çalışmalarını "kültür sosyolojisi olarak adlandırmak yanlış olmaz"¹ denilmektedir. Ayrıca bir tercüme eserinde "bü-

* Yrd. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Öğretim Üyesi.

ründüğü en son ve en atak biçimleriyle kültür sosyolojisi çok farklı ilgi ve yön-temlerin bir yakınlaşması ve kaynaşması (convergence) olarak görülmelidir... Kültür sosyolojisi biri genel toplumsal düşüncede ve sonraları özel olarak sosyolojide, diğeri kültür tarihi ve analizinde olmak üzere, belirgin bir şekilde gözlenen iki ana eğilimin bir kaynaşması, bir açıdan da dönüşümü olarak görülebilir"¹¹ denmiştir. Yabancı dilden çevrilip düzenlenen bir "Kültür Sözlüğü"nde, kültür sosyolojisinin "maddeci kültür kuramı"na dayandığı belirtilerek, kültürel süreci, onun özelliğini ve ilişkilerini inceleyen "maddeci bir toplum bilim dalı", şeklinde tanımlamıştır¹². Buraya kadar ifade edilen bilgilerden hareket ettiğimizde "kültür sosyolojisi" kavramının yeniden tanımlanması bir zaruret olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda bir sosyal gruptaki örf-âdet, gelenek-görenek, maddî unsurlar, dinî faaliyetler, büyü, mit ile çeşitli ritüeller, aile, evlilik kurumları gibi sosyal hayatı oluşturan vb. sosyo-kültürel faaliyetlerin tarih, mitoloji, antropoloji ve halkbilimi bilgisi dikkate alınarak, sosyoloji merkezinde değerlendirilip yorumlanmasına, kültür sosyolojisi denir.

Bu makalede kullanılan "Kürt" kavramı bir milleti ifade etmek amacıyla değil, siyasal anlamda kullanılan bir grubu ifade etmek anlamında kullanılmıştır. Söz konusu olan mevzuda 1989 yılından beri özellikle Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde Türk Cumhuriyetlerinde, Hakasya, Tuva, Ukrayna ve İran'da yaptığımız saha çalışmalarından hareketle kaleme aldığımız çeşitli çalışmalarımızda daha geniş bilgilere ulaşmak mümkündür. Ancak bu makalemizde konu hakkında bazı ipuçları vermeye çalışarak, asıl konuya geçmeye çalışacağız.

McDowall'a göre: "MS 7. yüzyıldaki Arap yayılması döneminde 'Kürt' sözcüğü göçebeleri ifade etmek için kullanılıyordu. Bu nedenle, etnik olmaktan çok sosyo-ekonomik bir anlam taşıyordu" ¹³Ayrıca McDowall'a göre "bazı Arap, Ermeni, Asuri ve Pers (ve daha sonra Türkmen) aşiretlerinin kültür ve dil olarak Kürtleşmiş olduklarına kuşku yoktur. Böylece Kürt etnik kimliği tek bir ırksal kökene işaret etmemektedir" ¹⁴Ancak henüz dünyada "azınlık, etniklik, kimlik" gibi kavramlar üzerinde belli bir uzlaşma sağlanamadığı halde Türkiye'de dil kavramından hareketle "etnisite" meydana getirilmeye çalışılmaktadır. Oysa aynı dili konuşanlar her zaman belli bir etnik grubu ifade etmemektedir¹⁵. Mesela İngilizce konuşan Avusturyalılar, Kanadalılar, Amerikalılar, kendilerini İngiliz; Fransızca konuşan Kanada'daki Quebec'liler kendilerini Fransız; Almanca konuşan Avusturyalılar'da kendilerini Alman

saymazlar. Ayrıca dünyada 1995 yılı itibariyle 197 devlet olduğu halde, her yüzünde 6000'den fazla dil konuşulmakta ve ancak bunlardan %2'si devlet dili olarak kabul edilmektedir. Mesela İngilizce 56, Fransızca 36, Arapça 22, İspanyolca 21, Portekizce 7, Almanca 5, Çince 3 ülkenin resmi dilidir. Ayrıca Çin'de 24 Çinli etnik grup ve Çinli olmayan 55 etnik grup olup, ülkede 140 dil kullanılmaktadır^{viii}.

Mehmet Niyazi ise olaya sosyolojik ve psikolojik bir yaklaşımla "milliyetin tayininde iki etken önemli rol oynar; bunlardan birisi psikolojik diğeri sosyolojiktir. Bir insan kendini hangi milletten sayıyorsa, sosyolojik bakımdan millet olup olmadığına bakılmaksızın, o insanın o millete ait olduğu kabul edilir. Napolyon, kesinlikle Fransız değildir; Korsikalıdır. Büyük bir ihtimalle Arap asıllıdır. Ama kendini Fransız kabul etmiş ömrünü Fransa'ya vermiştir... Stalin'de aslen Rus değildir, fakat kendisini Rus kabul etmiş... Oğuz Han'ın torunu "Ben Türk değilim" diyorsa, hiç kimse "Sen Türksün" diye onu zorlayamaz. Ama genellikle psikolojik boyut, yani aidiyet şuuru sosyolojik boyuta bağlı oluyor.

"Hiç kimsenin de Kürtlerin milliyetini tayin etme hakkı yoktur; kendilerini haklarında karar kendileri verir. Başkaları ancak tarihleri, sosyal yapıları hakkında ve benzeri hususlarda araştırma yapabilirler" ^{ix}der. Bu anlayış ve mantık çerçevesinde söz konusu olan konuya yaklaşıldığı takdirde, konu hakkında önemli mesafeler alınacağına inanmaktayız. Aksi takdirde dayatmalarla bir yere varılması mümkün gözükmemektedir. Tek taraflı yaklaşımların problemin çözümünde yetersiz kalma ihtimali yüksektir.

"Kürtlerin" ayrı bir millet ya da etnik bir grup olduğunu iddia edenlerin en önemli hareket noktalarını dil meydana getirmektedir. Bu konuda 1850'den sonra Rusların meşhur Petesburg Bilimler Akademisi'nce yapılan ve "Kürtçe-Rusca-Almanca" yayınlanan ve 8307 kelimededen oluşan sözlük de "Türkçe (eski Türkmençe) 3080, Arapça (yeni dil) 2000, Pehleviçe (eski) 370, Farsça (yeni dil) 1030, Zinda 1240, Ermenice 220, Güldani 108, Çerkezce (eski) 60, Gürcüce (eski dil) 20, Kürtçe (asıl) 300" olup, bunların büyük çoğunluğu da coğrafi yer adlarıdır ^x. Ayrıca yukarıda bahsettiğimiz Tacar'ın ifadelerini dikkate alarak konuyu yeniden değerlendirdiğimizde, bir milleti veya sosyal grubu ifade etmede dilin tek başına yetersiz olduğu anlaşılmaktadır.

Sanat neyi anlatır?

Doğa bilimlerinde olayları ve nesnelere görme veya onlara bakma eylemi, bazen araçların ve özel bilgilerin varlığını zorunlu kılar. İnsan-kültür bilimlerinde ise insanlar her baktıklarını bilmiş, dahası anlamış sanırlar. Oysa durum hiç de sanıldığı gibi değildir. Öyle olsa bile, her görülenin bütünüyle anlaşılması mümkün değildir.

Sosyo-kültürel bir şeyi anlamak, araç kullanmaktan öte, derin bir sezgi gücünü, empati ile uygun yöntem ve tekniklerin kullanılmasını zorunlu kılar. Mesela bir kültür unsurunu sadece tarih, antropoloji, halk bilimi, sosyoloji vb. bilim dallarından, sadece birini esas alarak, yeterince anlaşılır şekilde ifade edemeyiz. Çünkü kültür unsurları tarihi süreç ile sosyal-fiziki ortam içinde oluşurlar, değişirler ve bu süreçte onu etkileyen faktörler her zaman birden fazladır.

Bu nedenle sosyo-kültürel olaylar görüldüklerinin aksine, en zor anlaşılabilir problemlerin başında gelir ya da gelmesi gerekir. Aşağıda ifade edeceğimiz üzere damgaların kullanılması, halı-kilimin yapılması basit bir sosyal faaliyet olmayıp sosyal grubun veya bir milletin sosyal tarihinin altın sayfaları dile getirir. Halı-kilim ve mezar taşları gibi etnografik damgalar birer sanat eseri olmaktan öte, bir duygunun bir sosyo-kültürel hayatın, en genel tabiri ile sosyal tarihin dile getirildiği kitap sayfaları ve tarihi vesikalardır. Başka deyişle "motif, figür, sembol ve şekillerin tarihin belirli bir noktasındaki zihniyet ve tutumların ürünleri oldukları aşçıdır"^{xi}. Bu belgeler resmi kurumlar tarafından yazılmadıkları için de halkın en yalın duygu ve düşüncelerini ifade ederler. Dolayısıyla tarih yazıcıları ve sosyo-kültürel kavramlar hakkında çalışanların, öncelikle halı-kilim ve mezar taşları gibi etnografik eserleri birinci elden değerlendirmesi gerekir. Çünkü bunlar resmî duygular ile bilgilerin karışmadığı en yalın tarihî ve sosyo-kültürel vesikalardır.

Genelde bugüne kadar yapılan çalışmalarda halının-kilimin nerede dokunduğu, adı, iplik yapısı, düğüm sayısı gibi meseleler bu konuda çalışanların ana problemi olmuştur. Oysa onlardan ziyade halı-kilimdeki damgaların verdiği mesaj ile onun sosyo-kültürel yapıdaki yeri sosyal bilimler açısından birinci derecede öncelikli olmalıdır

Halı-kilim tarihi

Halı-kilim sanatından söz etmeden önce onun ham maddesinin elde edilmesini sağlayan koyun ve onun ortaya çıkmasını sağlayan sos-

yal şartlardan söz etmek daha yerinde olur kanısındayız. Çünkü halı-kilim sanatı ile koyunun ehlileştirilmesi, göçebe hayatın şartlarından dolayı çadırların içinin döşenmesi ve çadır için gereken keçenin elde edilmesi arasında yakın bir ilişki vardır.

Tarihçelere göre Altay bölgesindeki bir yer adından dolayı "Afanasevo kültürü" denilen kültür alanında, ilk kez at ehlileştirilmiş olup bu bölgede yaşayan insanların da Hunlar olduğu belirtilmiştir^{xii}. "Hayvan yetiştiren atlı göçebelere, göç ederken, yük taşıyan hayvanlara taşınabilecek, kolay nakledilebilen çadırlara ve çadır eşyalarına ihtiyaç vardı. Çadırların tanziminde Avrupa üslubunda mobilyalar tanınmıyordu. Böylece çadırların tanziminde en önemli rolü halılar oynuyordu... Uhlemann'a göre halıcılığın asıl vatanın tam kuru istep bölgeleri olduğunu, Klimatik hususiyetler de ortaya koyar... İstep kuşağının en karakteristik göçebe kavimleri Türk kavimleri olduğu için, halı yapımı ve yayımı bakımından oynadıkları rolün en büyük olduğu yolundaki düşünceler de tabidir. Bu pek çok mütehasısın üzerinde birleştiği bir fikirdir"^{xiii}. Atla beraber koyun da bozkır şartlarının vazgeçilmez hayvanıdır. At manevra gücüyle yoğun Çin nüfusu karşısında Türklere hayat hakkını sağlarken, koyun da yapağıyla giyinecek ve barınacakları eşyaların yapımına imkan vermiştir. Türkler koyunların yünlerinden keçeler yapmışlar ve koç başlarını da keçelerine, kilimlerine-halılarına vb damga olarak işlemişlerdir. Mesela "... Yenisey'in yukarı akımında ve Uygurlar'dan sonra, bir müddet Moğolistan da yaşayan Kırgızların halıları da keçe cinsindedi. Bunlarda kullanılan bezek motiflerine yerliler koçkardıng müzü (koçların boynuzu) derler"^{xiv}. Türkleri'nin hâlâ keçeden ayakkabı-çizme yaptıklarını ve üzeri koç başlı nakışlarla işlenmiş keçeleri, bütün Türk cumhuriyetlerinde görmek mümkündür.

Bu konuda Rus etnograflarından A. Miller 1924 yayınlanan "Doğunun Halı Mamülleri" adlı eserinde aynen şunları yazmaktadır: "Fars dokumalarında hakim olan 'çiçek ve bitki' motifidir. Kafkasya'da arkeolojik kazılarda ortaya çıkan höyüklerdeki halı motifleri tamamiyle 14-15.yy göçebe Türklerin nakışlarıyla aynilik gösterir. Kafkas dokumacılığına Türklerin bu katkısını görmezden gelemeyiz". Diğer yandan yazar halıcılık tarihi hakkında da şunları yazar: "Halı ve kilimin üreticileri sadece Türk soylarıdır. Bunlardan bazılarını sayacak olursak: Türkmen, Karakalpak, Özbek, Massaget ve Kırgızlardır. Özellikle göçebe Kırgızlarda halıcılık, göçebelik hayatına ilişkin ya-

şama ve ihtiyaçlarla sıkı ilişkiler sergiler. Bu konuda 15.yy'da Timurlenk'in sarayını ziyaret etmiş İspanyol gezgin Clavicho'da bize tanıklık eder^{xv}.

Afanasevo kültürünün merkezini teşkil eden Bateney kasabası civarında bir kurganda süs eşyalarının yanında koyun ve at gibi hayvanların kalıntlarına rastlanmıştır^{xvi}. Bilindiği üzere at Türkler'de binek hayvanı olmanın yanında en önemli kurban hayvanları arasında da yerini alır. Mesela eski Türklerin gökyüzü için at, toprak için de koç kurban ettikleri bilinmektedir. Hâlâ Kazakistan'da en önemli kurban hayvanı at olduğu gibi, onun eti koyun, sığır, deve gibi hayvanlara göre daha da pahalıdır.

Türklerin İç Asya'da yaşadığı bölgeler tarihçiler tarafından "atlı hayvan yetiştiren kültür bölgesi" olarak adlandırılırken, bu kültürü ilk Türklerin meydana getirdiği belirtilmiştir. Türk sanatının en önemli üsluplarından biri olan hayvan üslubunun da bu kültürle ortaya çıktığı belirtilmektedir. İfade edilen kültürün önemli araştırmacılarından Menghin'e göre Ural-Altay halklarının dünya tarihinde iki önemli rolleri olmuştur. Bunlardan birincisi hayvan yetiştiricilikleri, ikincisi de devlet kurma becerileridir^{xvii}.

Dünyada bilenen en eski halı bilindiği üzere Altay bölgesindeki Pazırık kurganında bulunmuştur (Ancak bundan daha eski halı parçaları bugünkü Doğu Türkistan'da bulunmuştur). Öte yandan bu bölge tarihin bilinen devrinden bu güne kadar Türkler tarafından kullanılan yerleşim yerleridir. Ancak Rus arkeolog Rudenko, Pazırık'da bulduğu halının İran halısı olduğunda ısrar etmiştir. Ondaki sonra Pazırık halısı konusunda yazı yazan başka Rus kazıbilimci ve sanat tarihçileri de İran ya da İskit halısı olduğu konusunda çeşitli yazılar yazmışlardır. Ayrıca bölgede eskiden ve günümüzde Türklerin yaşamış olduklarından hiç söz etmedikleri gibi çok uzak bir ihtimal olarak Moğolların ya da Çinlilerin yaşamış olabileceklerini ifade etmişlerdir.

Bu konuda ilgi çekici bir yaklaşım da UNESCO'dan gelmiştir. Adı geçen kuruluş on beş dilde yayınladığı "Görüş Dergisi"nin on ikinci sayısını (1976) İskitler ile Pazırık halısına ayırmış olup dergide yazı yazarların hepsi Rus ve Ukranya kökenlidirler. Bu dergide yazı yazarlar ne hikmetse, İran, Osset, Altaylılar, Tuva, Kazakistan, Moğol, Çin, Rus, İskit, Ukranya adlardan sıkça söz etmelerine rağmen, Türk kavramını kullanmaktan ısrarla kaçınmışlardır. Adı geçen dergide yalnızca ilk Türk

Hakanın cenaze töreninde bir örnekle söz edildikten sonra Bizans'tan önce olarak Avar ve Rumların da bulunmuş olduğu ileri sürülmektedir", denildikten sonra "cenaze törenine gelenler Pasifik kıyıları, Sibirya ve Orta Asya gibi Türkler'e bağlı olmayan yerlerden gelmişlerdir" denilmektedir. Dergi bütünüyle incelenirse, yazılanların yukarıdaki örnek de olduğu gibi bilimsel anlayışa dikkat edilmediği anlaşılacaktır. Mesela bir yerde İskitlerin yurdu Karadeniz'in kuzeyi denirken, bir başka yerde Sibirya'daki İskit eserlerinden ve bir başka yerde de "İskitlerin akrabaları olan Altaylılar" gibi mezarlarını düzenledikleri belirtilmiştir. Ayrıca, "Orta Asya"nın (yani Büyük Türkistan'ın) Türklerle ilgisi olmadığını belirtmiş ve biraz dil coğrafyasıyla ilgili olanları güldürecek seviyede "Altaylıların İskitler gibi Farsça'nın çeşitli lehçelerini konuştukları sanılmaktadır"^{xviii} gibi ifadeler kullanılmıştır. Aynı dergide İskitlerin at sırtında silah kullandıkları, tanrılarına özellikle at kurban ettikleri, domuz beslemedikleri, kıymız içtikleri, doğuştan çoban oldukları, ölümden sonraki hayata inandıkları, bundan dolayı da mezarlara yiyecek koydukları ve yiğit kişilerin ise mumyalanarak kıymetli eşyalarıyla, atıyla gömüldüğü, koç başlı kapları olduğu, tekerlekli çadırlarda yaşadıkları belirtilmiştir^{xix}.

Dünyada bulunan ilk halı örneği Pazırık halısı olduğuna göre, halı-kilim hakkında yazanların Pazırık halısıyla ise başlamalarında yarar vardır. Bilindiği üzere Pazırık yaylası Balıklı Göl yakınlarında Yan Ulagan ırmağı kıyısındadır. Buradaki kurganların birinde çıkarılan ve dünyanın bilinen ilk halısı olarak kabul edilen halı üzerindeki pars damgası ile at, eyer ve pantolonlu süvari resimleri günümüze kadar bozulmadan kalabilmişlerdir. Pars, Kazakistan'ın eski başkenti Almatı'nın ve Tataristan'ın devlet damgası olduğu gibi, Kazakistan'da pantolona "şalvar" denirken, Anadolu'da giyilen şalvar tipine rastlanmaz. Ayrıca insanların kafa tasında olup da eyere benzeyen bir kemiğe Türk eyeri (sella Turcica) dendiğini tıpla az çok ilgilenen herkesin bildiği husustur. Dolayısıyla bir tek eyer ile atlı süvarilerin giyinişleri dahi, Pazırık halısının Türk kültürüyle ilgili olduğunu ispatlama açısından, çok önemli ip uçları vermektedir. Ayrıca eyerin Türk buluşu olması ve atlı kültürün gereği olan giyim biçiminin Fars giyim tarzıyla alakasının olmaması da önemli bir bilgi kaynağıdır. Ancak Rudenko, Pazırık'daki incelemeleri sonucunda şu satırları yazmıştır: "Her halde bu mezar Türk veya Moğol ırkına ait değil, aryani ırktan olan İskitlerindir"^{xx}. Fakat İskitlerin "aryani"

bir ırktan olmadıklarını, en azından kırmızı içmelerinden, domuzu topraklarında barındırmamalarından, at kurban etmelerinden ve ölüm ile mezar törenlerinden anlamak mümkündür. Mesela kırmızı Türkler ve Moğollar'dan başka bir kavmin içmediği ve onu Batılılar'ın 1944'e kadar tanımadıkları bilinmektedir^{xvi}. Öte yandan İskitlerin Türk olduğu, en azından Türklerin sosyo-kültürel çevresi içinde olduklarına dair eserler aksi görüşteki eserlerden hem daha çok, hem de bu doğrultudaki bilgiler daha tutarlıdır. Ayrıca milattan önceki "III. asırdaki Çin vakanüvislerine göre Pazırık havalisinde Hunlar bulunuyorlardı... Pazırık höyüğü'nün şarkında yaşayan Ürenha Türklerinden Uygur Ondar (onlar) yahut Ondar Uygur Oymağı hâlâ mevcuttur... Hülasa Pazırık harfiyatında açıklan mezardaki defin, ayin ve merasimlerini gösteren bütün eserler ancak Türklerin defin, ayin ve merasimlerine ait anane ve adetleriyle izah olunmaktadır. Harfiyattan çıkarılan bütün eserler Türkler'in Orta Asya ve Altay'da kablemilat devrinde inkişaf ettirdikleri kültürün mahsulleridirler"^{xvii}.

Kuşkusuz bir kültür unsurunun bir bölgede bulunması o kültür unsurunun o bölgeye ait olacağı anlamını taşımaz. Fakat bulunan kültür unsurunun özellikleri, kollarının daha çok hangi sosyo-kültürel çevrede olduğu ile o çevrede neyi ifade ettiği, bir kültür unsurunun hangi bölgenin ya da sosyo-kültürel çevrenin eseri olduğu hakkında önemli ipuçları verir. Mesela antropologlar arasında, bir kültür unsuru daha çok nerede bulunuyor ve sosyo-kültürel hayat açısından önemli anlamlar taşıyorsa, o kültür unsurunun oranın eseri olduğu hakkında yaygın bir görüş vardır.

Pers hakanlığına ait en eski vesikalar M.S. VIII. yy.'dan kalmadır. Ayrıca İran kültürü konusunda görüşleri -genelde- dünyaca kabul gören Spiegel, Kremer ve Geiger gibi uzmanlar "halıcılığın Perslerde autochthon (esas, asıl, otantik, esas yerli) bir şey olmadığını söylerler"^{xviii}. Ancak Piotrovsky, Pazırık'ta bulunan halıdan "ünlü İran halısı" olarak söz ettikten sonra, Altay dağlarında bulunan keçelerde Çin, İran ve İskit etkisinin görüldüğünü belirtir^{xix}. Gryaznov'da "... Orta ve Güney Kazakistan'da Altayların batı yörelerinde ve Tuva'da İskitlerin dönemine ait eserler ele geçirilmiştir" dedikten sonra, İskit Sibiryaya hayvan sitilinin Tuna boylarından Çin settine kadar geniş bir alanda görüldüğünü belirtir^{xx}. O halde İskitlerin yaşadığı bölgeler tarihin bilinen devrinden beri Türklerce meskun yerler olup, Türkler hâlâ Kazakistan, Altaylar

ve Tuva'da yaşamaktadır. Ayrıca uzmanlık alanları Hun, Çin ve Moğol tarihi olan tarihçiler tarafından Altay bölgesi, yaygın kabule göre Türklerin ilk yurtları olarak ifade edildiğine göre, problemin olmaması gerekir.

Vambery 1863 yılında Hive, Tahran, Buhara gibi bölgelerde yaptığı seyahatler hakkında bilgiler verirken halı ve keçe imalatının Türkmenler tarafından yapıldığını zikrederek nakışların işlenişini şöyle anlatır: "Bir kadın dokunulması istenen nakışların örneklerini kum üzerine parça parça çizer, işçilerde bu örneğe bakarak halıyı dokurlar"^{xxvi}.

Halı sanatının doğduğu coğrafya bugün dahi Türklerin yaşadığı alanlardır. Halı hakkında yapılan yüzyıla yaklaşan çalışmaların önemli bir kısmı halı sanatının dünyaya Türkler tarafından tanıtıldığını ortaya koymaktadır. Pazırık halısından önce bulunan ve VI. yy. ait olan halı da Doğu Türkistan'da bulunmuştur. İslam ülkeleri ise halıyı, Selçuklular vasıtasıyla tanımıştır.

Pazırık'da bulunan halı bilim adamları tarafından "**Türk Dügümü**" olarak bilinen "**Gördes Dügümü**" ile dokunmuştur. Ayrıca düğümlü halı tekniği ilk defa İç Asya'da kullanılmıştır. Bu nedenle bazı eserlerde düğümlü halıların Türk tarihiyle yakın ilgisi olduğu belirtilir. Sanat tarihçilerinin belirttiğine göre, "**İran düğümü**" "**asimetrik**"; "**Türk düğümü**" ise "**simetrik**" tir. Dolayısıyla Pazırık halısındaki düğümlerin de simetrik olması, bu halının Türk halısı olduğu (en azından İran halısı olmadığı) hususunda önemli bir belgedir^{xxvii}.

L. P. Kyzlassov, K. F. Simirov, Kisselev ve Griaznov gibi Rus bilim adamları da Rudenko'nun görüşlerine karşı çıkarak, Pazırık'da bulunan halının İran halısı olduğuna dair görüşlere itiraz etmişlerdir. Sanat tarihi uzmanlarından K. Erdman da önceleri Pazırık'da bulunan halının Türk halısı olduğu konusunda kuşkular taşımış olsa da en son yazdığı eserde bu halının "**Türk ilmiğiyle dokunmuş**" olduğunu kabul ederek, Pazırık halısının Türk halısı olduğu görüşünü savunmuştur^{xxviii}. Diyarbakırlı'ya göre de "Pazırık halısı Altaylarda yaşayan Hun topluluklarının bir nevi maddi değerlerinin aynası olarak karşımıza çıkmaktadır"^{xxix}.

Pazırık halısındaki hakim damgaları, ve Türklerin kullandığı geometrik damgaları araştırma alanımızdaki yalnızca halı-kilimlerde değil, bir evin dış duvarında, kağıt paralarda "orak çekiçlerin" arasında, bir mezar taşında, hatta tuvaletlerin tavanlarında veya duvarlarında görebilirsiniz.

Yazılı kaynakların önemli çoğunluğu "Kürtleri" Farsların biri kolu olarak değerlendirirler. Ancak buradaki resimlerde de görüldüğü gibi "Kürtler" halı-kilimlerinde Fars düğümü ve damgalarını yani bitki ve havan şekillerini değil de "Türk düğümü" ve Türk damgalarını kullanmışlardır. Bu husun bir tesadüf olması veya etkileşimle açıklanması mümkün değildir. Eğer tesadüf olsa bunun Türkler arasında da olması gerekir. Oysa Edirne'den Tuva'ya kadar olan sosyal coğrafyada yaptığımız alan çalışmalarında, hem yazılı hem de etnografik eserlerde Türklerin ve Kürtlerin aynı damgaları kullandıkları tespit edilmiştir. Ayrıca eskiden olduğu gibi bugün de İran'da bir çok Türk boyu Farslarla beraber yaşamalarına rağmen halı-kilimlerdeki hakim damgaların Fars damgaları olmayıp, Türk damgalarıdır. Bu makaledeki resimlerin hiç biri özenle seçilmeyip tesadüfen seçilmişlerdir. Ayrıca bu konuda daha geniş bilgi ve fotoğraf için şu eserlere bakılabilir^{xxx}.

Dolayısıyla Altaylar'dan Van'a, Hakkari'ye oradan da Adana'ya Bergama'ya, Çanakkale'ye ve Edirne'ye kadar olan bir coğrafyada yaşayan insanlar arasında alan çalışması yapılarak tespit edilen damgaların benzer değil, aynı olmaları önemli bilgiler ifade etmesi gerekir. Ayrıca bu kadar geniş bir alandaki insanların bir iletişim aracı olmadan aynı damgaları yüzyıllardan beri mezar taşlarına, iş ve eğlence yerlerine, halı-kilimlerine işlemeleri bir tesadüf değildir. Nasıl ki biyolojide DNA'lar yani veraset varsa, sosyo-kültürel hayatından DNA'ları vardır. Bunu da en yalın şekilde bir sosyal grubun inşa ettiği etnografik eserlerde görmek mümkündür. Bu nedenle halkın kullandığı damgalar adeta onların tarihi şifreleridir.

* Bu konuda daha geniş bilgi için www.sosyalbilimler.org veb sayfasına bakılabilir.

† EREN, A. C., "Millî Bir Güç Olarak Türk Kültür Sosyolojisi Üzerine Bir İnceleme-Deneme", *Tarih Dergisi*, S. 31. 1978.

-KÜÇÜK, M., "70. Yıl Vesilesiyle Bir Kültür Sosyolojisi Önerisi", *Kültür Dergisi*, S. 101, 1993.

ii GEZGIN, M. F., *Genel Sosyoloji- Köy Sosyolojisi İlişkilerine Toplu Bir Bakış ve Olukbaşı Araştırması* (İ. Ü. SBE., Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1985, s. 44.

iii WILLIAMS, R., *Kültür* (Çev. E. Baser), İstanbul, 1993, s. 7-13.

iv ÇALIŞLAR, A., *Ansiklopedik Kültür Sözlüğü*, İstanbul, 1983.

v MCDOWALL, D., *Kürtler (Uluslar arası Azınlık Hakları Raporu)*, Avesta Basın Yayın, İstanbul, 2000, s.29.

vi MCDOWALL, D., a. g. e., s.29

- TACAR, P., Kültürel Haklar Dünyadaki Uygulamalar ve Türkiye İçin Bir Model Önerisi, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1996, s. 10-11.
- TACAR, P., a. g. e., s. 70-71,73
- NIYAZI, M., Millet ve Türk Milliyetçiliği, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 2000, 152-153.
- FRITZ, Kürtlerin Tarihi (Çev. S. Sanlier), İstanbul, 1992, s. 15.
- MÜLAYİM, S., "Tanımsız Figürlerin İkonografisi", *Türk Soylu Halkların Halı, Kilim ve Çiğir Sanatı* (Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri, 27-31 Mayıs Kayseri), Ankara, 1998, s. 222.
- ÖGEL, B., İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi, Ankara, 1991, s. 207-209.
- RASONYI, Lydia, "Türklerde Halacılık Terimleri ve Halıcılığın Menşei", *Türk Kültürü*, Sayı 103, 1971, s. 614, 615.
- RASONYI, L., *Tarihte Türklük*, Ankara, 1996, s. 42.
- MILLER, A., Doğu'nun Halı Mamülleri, Leningrad, 1924, s. 3, 6, 15, 22, 23.
- ÇORUHLU, Y., *Türk Sanatının ABC'si*, İstanbul, 1993, s. 17.
- At ve at kültürü hakkında bk: Aksoy, M., "Türkler'de At Kültürü ve Kırmızı", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Sayı 134, 1998.
- RASONYI, L., a. g. e., s. 3, 4.
- PIOTROVSKY, B. B., "İskitlerin Dünyası", *Görüş Dergisi*, Sayı 12, 1976, s. 4, 7.
- ZAVITUKHINA, M. P., "Pazırık", *Görüş Dergisi*, Sayı 12, 1976, s. 31, 36.
- GÖRÜŞ DERGISİ, Sayı 12, 1976, s. 10, 2, 18, 32.
- Ayrıca bk: AKSOY, M., a. g. m.
- İNAN, A., *Makaleler ve İncelemeler*, II. cilt, Ankara, 1991, s. 262.
- Aksoy, M., "Türklerde At Kültürü ve Kırmızı", *Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi*, S.142, 1998, s. 42-43.
- İNAN, A., a. g. e., s. 263, 267.
- RASONYI, Lydia, a. g. m., s. 616.
- PIOTROVSKY, B. B., a. g. m., s. 6, 8.
- GRYAZNOV, M. P., "Öteki Dünya İçin Hazırlanan Atlar", *Görüş Dergisi*, Sayı 12, 1976, s. 38, 41.
- VAMBERY, A., *Orta Asya Gezisi (Haz. N. A. Özalp)*, İstanbul, 1993, s. 57.
- YETKİN, Ş., "Yurdumuzdaki Müzeler ve Camilerde Bulunan Değerli Halılar", *Türk Kültürü Dergisi* Sayı 4, 1963, s.2.
- YETKİN, Ş., *Türk Halı Sanatı*, Ankara, 1991, s. 1,2.
- HAOCK, H., *Doğu Halıları* (çev. N. G. Görgünay), Ankara, 1975, s. 38.
- DIEZ, E., -ASLANAPA, O., *Türk Sanatı*, İstanbul, 1955, s. 46.
- DİYARBEKİRLİ, N., "İlk Türk Halısı", *I. Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri*, Ankara, 1974, s. 263.
- TEKÇE, E.F., *Pazırık*, Ankara, 1993, s. 32,33.
- DİYARBEKİRLİ, N., a. g. m., s. 267.
- Iran Rugs - The International Monthly Magazin of Persian Rugs and Carpets.
- Hull, A., Barnard, N., *Persian Kilims*, Tehran, 1999.
- Yassavoli, D., *Persian Rugs and Carpet*, Tehran, 2001.
- Souresafal, S., *Na'in Carpet*, Tehran, 1997.
- Aschenbrenner, E., *Iranian Tow & Village Carpets and Rugs*, Tehran, 2005.
- Azadi, S., *Tribal and Village Rugs From Fars*, Tehran, 1992.
- Tanavoli, P., *Rustic & Tribal Weaves Farom Waramin*, Tehran, 2001.